

Η Θ Ι Κ Η

1. Οι Σοφιστές και ο Σωκράτης

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Οι φιλόσοφοι αρχικά ασχολήθηκαν με τον έξω κόσμο, με την εξωτερική πραγματικότητα που μας περιβάλλει και στη συνέχεια προσπάθησαν να ερευνήσουν τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου. Πώς εξηγείται λογικά αυτή η μεταστροφή ως προς τα ερευνητικά ενδιαφέροντα των φιλοσόφων;
2. *(Μιλάει ο Θρασύμαχος): «Η κάθε μορφή εξουσίας θέτει νόμους που είναι σύμφωνοι προς το συμφέρον της, η δημοκρατία δημοκρατικούς, η τυραννία τυραννικούς και οι άλλες το ίδιο. Και αφού έθεσαν αυτούς τους νόμους, διακήρυξαν ότι αυτό είναι δίκαιο για τους κυβερνωμένους, το δικό τους συμφέρον και αυτόν που εξέρχεται από αυτό τον τιμωρούν, γιατί τάχα παρανόμησε και αδίκησε. Αυτό λοιπόν είναι, σοφώτατέ μου [Σωκράτη], εκείνο που εγώ εννοώ, όταν λέω ότι σε όλες τις πόλεις δίκαιο είναι το ίδιο, δηλαδή το συμφέρον της καθεστηκυίας αρχής. Και αυτή επικρατεί, ώστε εκείνος που σκέφτεται σωστά, συμπεραίνει ότι δίκαιο είναι παντού το ίδιο πράγμα, το συμφέρον δηλαδή του ισχυροτέρου».*

Πλάτωνος Πολιτεία 338e-339a4

(Μιλάει ο Καλλικλής): «Εκείνοι που νομοθετούν είναι η πλειοψηφία, την οποία αποτελούν οι αδύναμοι και νομοθετούν και απονέμουν τους επαίνους και τις ποινές, έχοντας κατά νου τον εαυτό τους και τα συμφέροντά τους, και τρομοκρατούν τους δυνατότερους και αυτούς που είναι σε θέση να πλεονεκτούν έναντι αυτών, ώστε να μην πλεονεκτούν (...)»

Πλάτωνος Γοργίας 483b4-c3

Ποιες απόψεις εκφράζουν οι σοφιστές Θρασύμαχος και Καλλικλής¹ στα παραπάνω αποσπάσματα; Να τις παρουσιάσετε με συντομία.

3. «Μετά τον Πρόδικο μίλησε ο σοφός Ιππίας: ‘Άνδρες, είπε, όσοι είσθε παρόντες, εγώ νομίζω ότι όλοι είσθε συγγενείς μου και οικείοι μου και συμπολίτες μου εκ φύσεως και όχι από το νόμο. Διότι το όμοιο είναι από τη φύση συγγενές προς το όμοιο και ο νόμος, ο οποίος είναι τύραννος των ανθρώπων, εξαναγκάζει σε πολλά πράγματα που είναι αντίθετα προς τη φύση! (...)».

Πλάτωνος Πρωταγόρας 337c6 - d3

(Μιλάει ο Καλλικλής): «Γιατί η αλήθεια είναι, Σωκράτη, ότι εσύ, ενώ ισχυρίζεσαι ότι αγωνίζεσαι να βρεις την αλήθεια, καταφεύγεις τώρα στις τρέχουσες ηθικές αντιλήψεις, οι οποίες είναι αποδεκτές εξαιτίας του νόμου όχι της φύσης. Ο νόμος σε γενικές γραμμές αντιτίθεται προς τη φύση (...)».

Πλάτωνος Γοργίας 482e2-6

Αφού διαβάσετε προσεκτικά τα παραπάνω αποσπάσματα, να απαντήσετε στο ερώτημα: Ποια είναι η άποψη των σοφιστών για το φυσικό και το θετικό δίκαιο²;

4. Ως προς τι διαφέρουν οι απόψεις του Σωκράτη από εκείνες των σοφιστών στο ηθικό επίπεδο;

---

¹ Για τον Καλλικλή γνωρίζουμε μόνον ό,τι αναφέρει ο Πλάτων. Δεν είναι εξακριβωμένο εάν πρόκειται για σοφιστή που είχε υπάρξει ή για διαλογική φιγούρα του Πλατωνικού έργου Γοργίας. Βλ. και Α. Κογνέ, *Φιλοσοφία και Πολιτεία*, σ. 94.

² Με όρο θετικό εννοούμε τη θέσπιση νόμων από την πολιτική εξουσία. Για την ίδια περίπτωση χρησιμοποιείται και ο όρος θετό.

5. Να αντιστοιχίσετε κάθε στοιχείο της Α΄ στήλης με το ή τα στοιχεία της Β΄ στήλης:

στήλη Α΄	στήλη Β΄
1. Οι σοφιστές πίστευαν ότι	α) δίκαιο είναι ό,τι συμφέρει τους πολιτικά ισχυρότερους. β) ό,τι επικρατεί στη φύση, θα πρέπει να επικρατεί και στις ανθρώπινες κοινωνίες. γ) όποιος πράττει το κακό, το πράττει, επειδή αγνοεί τις συνέπειες των πράξεών του.
2. Ο Σωκράτης πίστευε ότι	δ) αν κάποιος βρισκόταν μπροστά στο δίλημμα να διαπράξει ή να υποστεί μια αδικία, θάπρεπε να επιλέξει το δεύτερο. ε) κανένας δεν είναι κακός με τη θέλησή του.
3. Ο Πλάτων πίστευε ότι	στ) το περιεχόμενο του δέοντος αλλάζει από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή. ζ) εάν γνωρίσουν οι άνθρωποι το περιεχόμενο της κάθε αρετής, θα πράττουν σύμφωνα με αυτήν.

6. Μέσα από ποια συλλογιστική πορεία καταλήγει ο Σωκράτης στο συμπέρασμα πως «ουδείς κάνει το κακό με τη θέλησή του»³;

7. Πώς μπορεί να εξαλειφθεί το κακό από τον κόσμο, κατά το Σωκράτη;

³ «οὐδείς ἐκὼν κακὸς»: Αυτή η θέση του Σωκράτη απαντά στα ακόλουθα χωρία του Πλατωνικού έργου:
Πρωταγόρας 345 κ.ε., 352, 355
Τίμαιος 86
Νόμοι 5.731c, 9.860
Ιππίας ο μείζων 372 (πρβλ. *Απολογία* 25e, *Γοργίας* 468, 509e, *Σοφιστής* 228).

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. Αφού διαβάσετε προσεκτικά τα χωρία της Πλατωνικής *Πολιτείας*, στα οποία ο σοφιστής Θρασύμαχος εκθέτει τις απόψεις του για τη φύση του δικαίου, να απαντήσετε στο ερώτημα: Συμφωνείτε με την άποψη του Θρασύμαχου πως στις διάφορες κοινωνίες θεωρείται πως είναι δίκαιο ό,τι συμφέρει τους πολιτικά ισχυρούς; Να αναπτύξετε τις απόψεις σας σ' ένα δοκίμιο έκτασης περίπου 600 λέξεων⁴. (*συνθετική - δημιουργική εργασία*)
2. Αν υποθέσουμε ότι πράγματι στη φύση επικρατεί το ισχυρότερο ζώο, νομιμοποιούμαστε να συμπεράνουμε, όπως έκαναν οι σοφιστές, ότι θα πρέπει και στις κοινωνίες των ανθρώπων να επικρατεί η βούληση των ισχυροτέρων; Ποια είναι η γνώμη σας;
3. Υπάρχουν κάποιοι οι οποίοι, αν και γνωρίζουν ποιο είναι το σωστό (το ηθικά αποδεκτό), πράττουν κατά τρόπο ανήθικο; Να προσπαθήσετε να αναφέρετε τέτοιες περιπτώσεις -αν υπάρχουν- και να εξετάσετε εάν και κατά πόσον η ύπαρξή τους ανατρέπει ή η ανυπαρξία τους επιβεβαιώνει τη θέση του Σωκράτη πως η κατοχή της όποιας αρετής από τους ανθρώπους είναι θέμα γνώσεως του περιεχομένου αυτής της αρετής.
4. ΣΩ.: *Παραδεχόμαστε πως με κανέναν τρόπο δεν πρέπει να αδικούμε με τη θέλησή μας ή σε μερικές περιπτώσεις μπορούμε να αδικούμε και σε άλλες όχι; Η παραδεχόμαστε πως η αδικία σε καμιά περίπτωση δεν*

---

⁴ Μπορείτε να συμβουλευτείτε και την ακόλουθη βιβλιογραφία:

Α. Πηγή: Πλάτωνος *Πολιτεία* 338c-354c

Β. Παράλληλα χωρία: Πλάτωνος *Πολιτεία* 358b-367a, *Γοργίας* 482c-486d, *Νόμοι* 714c-d, Θουκυδίδου *Ιστοριών* βιβλίο Ε', *Η αρχαία σοφιστική (τα σωζόμενα αποσπάσματα)*, μετάφραση-σχολιασμός Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1991, σσ. 337-362.

Γ. Βοηθήματα: Τσέλλερ-Νεστλέ, *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, μετάφραση Χ. Θεοδωρίδη, 1942, σ. 113, Τσάτσου Κ., *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων ελλήνων*, ³1980, σσ. 67-70, Sinclair T. A., *Ιστορία της ελληνικής πολιτικής σκέψης*, τόμος Α', 1969, σ. 102, Lesky-Τσοπανάκη, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη ⁵1981, σσ. 502, 727-728, Α. Κουγέ, *Φιλοσοφία και Πολιτεία*, Αθήνα 1990, σσ. 99-104, Α. E. Taylor, *Πλάτων*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα ²1992, σσ. 314-318.

είναι τίμιο, μα ούτε ηθικό πράγμα, όπως συμφωνήσαμε πολλές φορές στα περασμένα χρόνια; Το ίδιο είπαμε και πριν από λίγο. Ή μήπως όλα εκείνα που είχαμε τότε συμφωνήσει, τα έχουμε ξεχάσει τώρα σ' αυτές εδώ τις λίγες μέρες, κι όπως φαίνεται, Κρίτων, χρόνια τώρα συζητώντας σοβαρά μεταξύ μας, γέροι άνθρωποι σ' αυτή την ηλικία, δεν πήραμε είδηση πως δε διαφέρουμε καθόλου από τα παιδιά; Ή μήπως αναντίρρηση έτσι είναι, όπως ακριβώς το δεχόμαστε τότε, είτε συμφωνεί είτε δε συμφωνεί ο πολύς ο κόσμος. Και είτε παρουσιαστεί ανάγκη να πάθουμε εμείς ακόμη χειρότερα απ' αυτά είτε και ελαφρότερα, όμως πραγματικά η αδικία γι' αυτόν που την κάνει δεν είναι πάντοτε και κακό και άσχημο πράγμα; Το παραδεχόμαστε αυτό ή όχι;

ΚΡ.: Το παραδεχόμαστε.

ΣΩ.: Δεν πρέπει λοιπόν να αδικούμε ποτέ και με κανέναν τρόπο.

ΚΡ.: Ποτέ, βέβαια.

ΣΩ.: Άρα, ακόμη και όταν αδικείται κανείς, δεν πρέπει να ανταποδίδει την αδικία, όπως νομίζει ο πολύς ο κόσμος, αφού βέβαια δεν πρέπει να αδικούμε ποτέ και με κανέναν τρόπο.

ΚΡ.: Όπως φαίνεται, δεν πρέπει.

ΣΩ.: Τότε λοιπόν, τι λες, Κρίτων; Πρέπει κανείς να κάνει κακό στον άλλο ή δεν πρέπει;

ΚΡ.: Δεν πρέπει βέβαια, Σωκράτη.

ΣΩ.: Μα τι λοιπόν; Είναι δίκαιο να ανταποδίδει κανείς το κακό σ' εκείνους που τον έβλαψαν, όπως υποστηρίζει ο πολύς ο κόσμος ή δεν είναι δίκαιο;

ΚΡ.: Δεν είναι καθόλου δίκαιο.

ΣΩ.: Εγώ βέβαια πιστεύω, πως είτε κακό κάνεις στους ανθρώπους είτε τους αδικείς, είναι το ίδιο πράγμα.

ΚΡ.: Αλήθεια λες.

ΣΩ.: Δεν πρέπει λοιπόν ο άνθρωπος να ανταποδίδει την αδικία ούτε να κάνει κακό σε κανέναν, ακόμη κι αν του κάνουν οι άλλοι ό,τι θέλουν.

Πλάτωνος Κρίτων 49a4-d, μετάφραση Βασ. Ι. Τόγια⁵

---

⁵ Βασ. Τόγια - Ευάγγ. Ρούσου, *Φιλοσοφικά κείμενα*, Γ' Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 181995.

Αφού διαβάσετε το παραπάνω κείμενο, να απαντήσετε στα ερωτήματα που ακολουθούν:

- α) Ποια Σωκρατική αντίληψη εκφράζει εδώ ο Πλάτων;
- β) Αυτή η άποψη του Σωκράτη συνάδει ή απέχει προς τις ηθικές αντιλήψεις της εποχής μας;
- γ) Τη θεωρείτε ορθή; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.

5. Αφού μελετήσετε τα χωρία του Πλατωνικού έργου, στα οποία ο Σωκράτης εξηγεί τη θέση του πως κανείς δεν κάνει το κακό με τη θέλησή του⁶, να συστηματοποιήσετε την επιχειρηματολογία του και να διατυπώσετε με συντομία την άποψή σας σχετικά με την ορθότητα αυτής της θέσης. Το κείμενό σας να μην ξεπερνά τις 600 λέξεις. (συνθετική - δημιουργική εργασία)

B. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- **Οι Σοφιστές.**

Οι Σοφιστές (όνομα που προκύπτει από τη λέξη σοφός) ζήτησαν να εκλαϊκεύσουν την επιστημονική γνώση ήσαν οι πρώτοι επαγγελματίες διδάσκαλοι της φιλοσοφίας, οι πρώτοι που ζητούσαν μαθητές για να τους πληρώνουν για τη διδασκαλία τους. Ο πλέον εξέχων κριτικός τους και αντίπαλός τους, ο Σωκράτης, καταδίκασε τούτη την πρακτική της αποδοχής οικονομικής αμοιβής για τη διδασκαλία της φιλοσοφίας, λέγοντας πως η έρευνα της επιστημονικής γνώσης ποτέ δεν πρέπει να ευτελίζεται κατά τέτοιο τρόπο. Ωστόσο, οι Σοφιστές υπερασπίζονταν αυτήν την πρακτική τους και την δικαιολογούσαν εξαιτίας της αποστολής τους να εισαγάγουν τον κοινό άνθρωπο στα ανώτερα επίπεδα της παιδείας - παρέχοντας σ' αυτόν τις αξίες και τις τεχνικές της σοφιστικής φιλοσοφικής έρευνας και επικοινωνίας και καθιστώντας τον ικανό να ζήσει μια πιο χρήσιμη και καλύτερη ζωή. Στην αρχή τα κίνητρα των Σοφιστών ήσαν ευγενή, αλλά καθώς μας

---

⁶ Βλ. σημείωση 3.

πληροφορούν ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, η δουλειά τους κατόπιν εκφυλίστηκε στην τριχοτόμηση των λέξεων, στη μάταιη επιχειρηματολογία, στις εριστικές συζητήσεις, με σκοπό να επιφέρουν σύγχυση στο κάθε πρόβλημα. Σαν συνέπεια τούτων, το όνομα Σοφιστής, που στην αρχή χρησιμοποιήθηκε για όλους τους φιλοσόφους (περιλαμβάνοντας ακόμη και τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα) στο τέλος κατάντησε όρος ονειδιστικός. Σοφιστές όπως ο Ευθύδημος και ο Διονυσόδωρος έφεραν τη μέθοδό τους σε ανυποληψία, με τις στρεψοδικίες τους και τις απατηλές επιχειρηματολογίες τους. Παραταύτα, για πάνω από έναν αιώνα, οι Σοφιστές συνέβαλαν συστηματικά στην προώθηση της μάθησης με τις συζητήσεις τους για τη γραμματική, την ποίηση, την τραγωδία, τη γλωσσολογία και την κοινωνική μεταρρύθμιση. Ο Πρωταγόρας θεμελίωσε την επιστήμη της γραμματικής, ο Γοργίας ανέπτυξε νέα καλλιτεχνικά στοιχεία στον αττικό πεζό λόγο.

Οι Σοφιστές βάσισαν τη φιλοσοφία τους στη θεωρία της σχετικότητας της αλήθειας η έμφασή τους στην εξατομίκευση ήταν φορές που οδήγησε στον πλήρη Σκεπτικισμό. Κατ' αρχήν είχαν επηρεασθεί κυρίως από τον Ηράκλειτο και τους οπαδούς του, οι οποίοι απέρριψαν την ιδέα της απόλυτης αλήθειας και ερμήνευσαν την πραγματικότητα ως διαδικασία διαρκούς αλλαγής. Ο κορυφαίος Σοφιστής φιλόσοφος Πρωταγόρας εφάρμοσε την ιδέα της αλλαγής στην επιστημολογία - στη μελέτη του τι είναι η γνώση και πώς τούτη αποκτιέται. Συνεπέρανε πως η γνώση και η αλήθεια στηρίζονται στις κρίσεις των ατόμων.

.....
[Οι σοφιστές ρωτούσαν]: Υπάρχουν πραγματικές ηθικές αρχές, ή μήπως η ηθικότητα αποτελεί μια σειρά από αυθαίρετες συμβάσεις, δημιουργημένες από τον άνθρωπο; Οι νόμοι του κράτους συγκρίνονται με τους νόμους της φύσεως ή απλώς αποτελούν αυθαίρετους κανόνες; Υπάρχουν γνήσιοι ηθικοί νόμοι, κανόνες για την αποτίμηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, συγκρινόμενοι με τους νόμους που κυβερνούν τη φύση; Η βεβαίωση, πως οι ηθικές αρχές και οι νομικοί κώδικες είναι πράγματα σχετικά, θέτει σε σοβαρή αμφιβολία την εγκυρότητά τους, κι ωστόσο αυτό είναι που έκαναν οι Σοφιστές, και κατά συνέπεια έσειαν τα θεμέλια της κοινωνίας. Αφού η γνώση το

πολύ-πολύ είναι σχετική, τότε η αλήθεια είναι άπιαστη. Εξαιτίας της πίστης του στην έλλειψη της απόλυτης αλήθειας, ο Σοφιστής έστρεψε το ενδιαφέρον του στην τέχνη της συζήτησης, στην τεχνική της πειθούς ή στην μεταστροφή των αντιπάλων. Αντί να κάνει να κυριαρχήσει την αλήθεια, ο Σοφιστής ενδιαφερόταν μόνο για τη νίκη του στην επιχειρηματολογία. Έτσι, το βαθύ ενδιαφέρον του Σοφιστή για τη γραμματική παρακινούνταν από την επιθυμία του να την κάνει ώστε να του υπηρετεί τους προσωπικούς του σκοπούς, όπως ιδιαίτερα τούτο φαίνεται στη συζήτηση.

.....
Η υπόθεση του Σωκράτη για τη βούληση που κατευθύνεται από τη διάνοια υποβάλλει ένα είδος διανοητικού ντετερμινισμού. Η διάνοια, εξοπλισμένη με γνώση, κατευθύνει τη βούληση προς τον ορθό δρόμο. Η γνώση διαθέτει αρκετή δύναμη για να παρακινήσει ένα πρόσωπο να προβεί σε καλές πράξεις, οι οποίες απολήγουν στην συμπαρομαρτούσα ευτυχία. Τόσο η ευτυχία όσο και η γνώση αποτελούν δομικά στοιχεία της αρετής, αφού η γνώση είναι αρετή και η αρετή ευτυχία - η γνώση παράγει την αρετή και η αρετή παράγει την ευτυχία. Αυτός που πράττει το κακό είναι ένα αδιαφώτιστο πρόσωπο, επειδή το να πράττεις το κακό γνωρίζοντας ή εμπρόθετα είναι παραφροσύνη. Όπως ακριβώς ένας υγιής άνθρωπος δεν θα διαπράξει με γνώση ή με πρόθεση φυσικό κακό στον εαυτό του, για τον ίδιο λόγο δεν θα διαπράξει εμπρόθετα το ηθικό κακό. Οποιοδήποτε άλλο συμπέρασμα θα ισοδυναμούσε με το να ισχυριζόμαστε πως εμπρόθετα αποφεύγει κανείς να κάνει καλό στον εαυτό του και βλάπτει τον εαυτό του με τη γνώση του. Αφού το αγαθό είναι αυτό που οφελεί τον άνθρωπο και κακό είναι αυτό που τον βλάπτει, το κακό ταυτίζεται με το σφάλμα.

Η αρετή, στο βαθμό που είναι γνώση του καλού, μπορεί να διδαχθεί σε οποιονδήποτε. Συνεπώς ο άνθρωπος μπορεί να βελτιώσει την ηθική του μοίρα και συνεπώς την ευτυχία του με την παιδεία. Θα πρέπει, λοιπόν, οι άνθρωποι να αποβλέπουν στην εξάσκησή τους, στην αυτοεξέταση και στην αμοιβαία εξέτασή τους, προκειμένου να επιτύχουν την αμοιβαία ηθική τελειοποίησή τους. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο η φιλία αποκτά σπουδαία σημασία, επειδή οι φίλοι αγωνίζονται για την αμοιβαία τους βελτίωση, αποβλέποντας στο καλό όλων, το οποίο αποτελεί και τον κοινό τους σκοπό.

2.

• **«Πώς βιωτέον» κατά το Σωκράτη: γνώση και πράξη.**

Εκείνο το οποίο ενδιέφερε [το Σωκράτη] ήταν (...) το ερώτημα: Πώς πρέπει να ζούμε (πώς βιωτέον); Ο Κικέρων έδωσε μια κλασική διατύπωση, λέγοντας ότι «ο Σωκράτης κατέβασε τη φιλοσοφία από τον ουρανό στη γη, την εγκατέστησε στις πόλεις, την έβαλε στα σπίτια και ανάγκασε τους ανθρώπους να σκεφθούν για το καλό και το κακό». Αλλά αυτό ακριβώς το πρακτικό ενδιαφέρον τον συνέδεε πάλι με τη σοφιστική. Και η σοφιστική και ο Σωκράτης απευθύνονταν, βέβαια, και στους ενηλίκους, πρωτίστως όμως απέβλεπαν στη νεολαία, με αποτέλεσμα το πρόβλημα της αγωγής (παιδεία) να βρίσκεται και για τους δυο στο προσκήνιο. Και η σοφιστική δεν δίδασκε μόνο την τεχνική της ευγλωττίας, αλλά ήθελε να μάθει στους μαθητές της και την «τέχνη του ζην», ακριβώς όπως ο Σωκράτης αγωνιζόταν να βρει τη σωστή «τεχνική» της ζωής. Επιπλέον και οι δύο αντιμετώπιζαν κριτικά τα πατροπαράδοτα ήθη (νόμος) στο κράτος, τη θρησκεία και την οικογένεια. Το όργανο αυτής της κριτικής ήταν και για τους δύο η λογική σκέψη, ο λόγος και ο στόχος της αγωγής ήταν η αυτονόμηση του ατόμου και συνεπώς τουλάχιστον η χαλάρωση των σχέσεών του με την κοινότητα, την πόλιν.

.....
Ο Σωκράτης προσπάθησε να ξεφύγει από τον σχετικισμό και τον ατομικισμό της σοφιστικής, δίνοντας άλλη τροπή στην απαιτούμενη απ' αυτήν αυτονομία και αντάρκεια του ατόμου. Αναζήτησε πίσω από την πιθανότητα την αλήθεια, πίσω από τα ήθη την ηθικότητα, πίσω από το δίκαιο τη δικαιοσύνη, πίσω από το κράτος τις αρχές μιας κοινωνικής τάξης και πίσω από τους θεούς τη θεότητα. Είναι πεπεισμένος ότι όλα αυτά πρέπει να υπάρχουν, αλλά δεν τα έχει ακόμη. Δεν δημιουργεί φιλοσοφικό σύστημα και δεν γράφει βιβλία. Αρνείται κατηγορηματικά ότι δίδαξε ποτέ κάποια επιστήμη και είχε κάποια σχολή. Σε όλη του τη ζωή παραμένει ο «οὐκ εἰδώς», ο αναζητητής. Σ' αυτό οφείλεται η ιδιορρυθμία του (ατοπία), με την οποία διακρίνεται από τους περισσότερους άλλους ανθρώπους, οι οποίοι πιστεύουν ότι γνωρίζουν ή καταλαβαίνουν κάτι σ' αυτό

οφείλεται και η ειρωνεία με την οποία αντιμετωπίζει τους άλλους ως γνώστες και τους αποδεικνύει την κατά φαντασία γνώση τους. Έτσι ζει διερωτώμενος συνεχώς, χωρίς ωστόσο να γίνεται σκεπτικιστής. Αντιθέτως: εκτιμά τη σκέψη περισσότερο απ' όλα, αλλά τη χρησιμοποιεί πρωτίστως για να καταρρίψει την ασκεψία και τις προκαταλήψεις. Είναι ένας διαρκής ταραχοποιός, και στη σχέση του με τους συμπολίτες του συγκρίνει τον εαυτό του με μια αλογόμυγα, η οποία ακατάπανστα βρίσκεται πάνω σ' ένα μεγάλο και καθαρόαιμο, αλλά λίγο νωθρό άλογο. Ελέγχοντας τους ανθρώπους, θέλει να τους οδηγήσει στην αυτοσυνειδησία, στον προβληματισμό για το τι πραγματικά θέλουν, για το νόημα και τον σκοπό της ζωής τους. Αυτό το ονομάζει «μέριμνα για την ψυχή (θεραπεία της ψυχής), για να γίνει η ψυχή όσο το δυνατόν καλύτερη». Το χαρακτηριστικό όμως είναι ότι αυτό προσπαθεί να το πετύχει, για τον εαυτό του και για τους άλλους, μέσω του διαλογισμού. Η ακλόνητη πεποίθησή του είναι ότι ο άνθρωπος διαθέτει αυτή την πνευματική δύναμη της αυτοκαθοδήγησης θεωρεί έργο ζωής του να την εκμαιεύσει στους άλλους. Εδώ διαπιστώνει τα όρια της προσωπικότητάς του: «ο θεός με αναγκάζει να εκτελώ για άλλους χρέη μαίας μου αρνήθηκε να γεννώ». Ο Σωκράτης «θείω θελήματι» διαθέτει τη δύναμη (δύναμις) και την αγάπη (το εράν) για να βελτιώσει τους ανθρώπους, εφόσον αυτοί είναι γενικά δεκτικοί. Αυτή η γοητευτική επίδραση της προσωπικότητάς του συγκρίνεται με το οδυνηρό δάγκωμα της έχιδνας ή με την ηλεκτροπληξία από σαλάχι, και ακόμη και οι αλαζονικότεροι, όπως ο Αλκιβιάδης, δεν μπόρεσαν να την αποφύγουν. Συνίστατο στο ότι κανένας δεν μπορούσε να φέρει αντίρρηση στην αδυσώπητη σοβαρότητα αυτού του ανθρώπου κατά τη ζήτηση της αλήθειας, που εισχωρούσε στα βάθη της ψυχής.

.....
Ο Σωκράτης έθεσε «ζητήματα ορισμού»: Τι είναι δίκαιο, ευσεβές, ανδρείο κλπ.; Αλλά δεν φαίνεται να πέτυχε έναν αυστηρό, εννοιολογικό ορισμό του αγαθού. Εντούτοις «γνώριζε» ότι η αδικία είναι κακό και απ' αυτό συμπεραίνει στη συνέχεια ότι είναι καλύτερα να αδικείται κανείς παρά να αδικεί. Τούτη τη γνώση δεν μπορούσε να την κλονίσει ούτε ο θρίαμβος του κακούργου ούτε τα βάσανα του δικαίου. Η αδικία όμως οφείλεται πάντοτε στην επιδίωξη εξωτερικών

αγαθών, όπως ο πλούτος, η δύναμη και η τιμή. Γιατί αυτά τα αγαθά θεωρεί ο κόσμος πολύτιμα. Όποιος θέλει όμως να μεριμνά για την ψυχή του αντί γι' αυτά, αγωνίζεται για την αλήθεια και τη σύνεση (φρόνησις). Όποιος απέκτησε αυτή τη συνείδηση της αξίας των αληθινών και των ψεύτικων, των πραγματικών και των φαινομενικών μόνον αγαθών είναι «ο γνώστης άνθρωπος» (ο ειδώς άνθρωπος) και δεν μπορεί να πράττει διαφορετικά, παρά σύμφωνα μ' αυτή τη γνώση, επειδή αλλιώς θα έβλαπτε τον εαυτό του, πράγμα που κανένας δε θέλει και εκτός αυτού θα διχαζόταν ο ίδιος. Η πράξη δηλαδή εξαρτάται από τη γνώση, όχι βέβαια από μια εξωτερικά μαθημένη γνώση για το τι είναι αγαθό, αλλά από τον βαθμό όπου ο καθένας συνειδητοποιεί αφενός την ουσία του αγαθού, αφετέρου τον ίδιο τον εαυτό του, σύμφωνα με την προτροπή του Δελφικού θεού: «Γνώθι σαυτόν!» Αντίθετη σ' αυτό το είδος γνώσης δεν είναι η αγνωσία ή η πλάνη, αλλά η αυταπάτη. Ο Σωκράτης είναι τόσο βέβαιος ότι εδώ βρίσκεται στον σωστό δρόμο, ώστε διεκδικεί για τον εαυτό του την ειδημοσύνη, η οποία απαιτείται σε κάθε γνώση και σε κάθε τέχνη. Επομένως όσα έχει να προσφέρει ο Σωκράτης σε θετικές ιδέες δεν είναι πολλά από ποσοτική άποψη άλλωστε είναι και ο ίδιος αναγκασμένος να παραδεχθεί ότι «πάντοτε λέει τα ίδια» και όχι μόνο αναγνωρίζει τη μομφή αυτή ως δικαιολογημένη, αλλά και την ενισχύει προσθέτοντας: «και για το ίδιο πράγμα επίσης». Γιατί «η φιλοσοφία λέει πάντοτε τα ίδια»: δηλαδή την αλήθεια ότι υπάρχει μόνο μία πραγματική συμφορά, να πράττει κανείς το κακό ή την αδικία, και μόνο μία πραγματική ευτυχία (ευδαιμονία), να πράττει κανείς το καλό ή το δίκαιο. Αυτή η πεποίθηση δεν αποτελεί μόνο γνώση, αλλά και δύναμη: ο καλός άνθρωπος είναι δυνατότερος από τον κακό και γι' αυτό ο κακός δεν μπορεί να τον βλάψει πραγματικά προϋποτίθεται, βέβαια, ότι εκείνη η ακλόνητη ψυχική στάση είναι ανώτερη αξία απ' όλα τα εξωτερικά αγαθά, συμπεριλαμβανομένης και της ζωής. Αυτό για το Σωκράτη αποτελεί απόλυτη αλήθεια και απόλυτον κανόνα, ο οποίος ισχύει ακόμη κι όταν δεν λαμβάνεται υπόψη το αν υπάρχει επέκεινα ζωή ή όχι: το ερώτημα τούτο ο Σωκράτης το αφήνει ανοιχτό. Κατ' αυτόν τον τρόπο η ηθική του παραμένει ανεξάρτητη από κάθε είδους πίστη στην αθανασία και έχει καθαρά επίγειο προσανατολισμό. Αυτή η ηθική βασίζεται στους δυο στύλους της αυτονομίας και της αντάρκειας. Εδώ

δεν πρόκειται για θείες εντολές, οι οποίες πρέπει να τηρηθούν, ούτε για προστακτική ηθική αυτή η στάση ζωής πηγάζει απλώς από την ψυχική υπόσταση του ανθρώπου και έχει δοκιμασθεί εμπειρικά. Όποιος την εφαρμόζει είναι ο πραγματικά δυνατός, ελεύθερος και γενναίος άνθρωπος, ο οποίος δεν φοβάται τίποτε, ούτε τον θάνατο, είναι ανεξάρτητος απ' όλους τους ανθρώπους και απ' όλα τα πράγματα, αντάρκης, σταθερός και ασφαλής και αντιμετωπίζει την καταιγίδα της ζωής. Ο Σωκράτης όμως έζησε αυτή την ηθική περισσότερο απ' ό,τι την δίδαξε. Γι' αυτόν δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, αλλά είναι η βάση, πάνω στην οποία συζητά με τους ανθρώπους όλα τα πιθανά επιμέρους ζητήματα της ζωής. Και αυτή η ορατή πάνω στον ίδιο συμφωνία σκέψης και πράξης, αυτή η λιτή εντιμότητα χωρίς πάθος, αυτή η ολιγάρκεια χωρίς τη ματαιοδοξία του ασκητή, αυτή η ήρεμη βεβαιότητα και σταθερότητα σε όλες τις καταστάσεις της ζωής, η οποία άντεξε τόσο τον θόρυβο του πλήθους όσο και την απειλητική απαίτηση ενός τυράννου, και ακόμη η φαιδρή αταραξία στον θάνατο: τούτα τα χαρακτηριστικά αυτού του μοναδικού άνδρα άφησαν ανεξάλειπτη εντύπωση στους συγχρόνους και στους μεταγενέστερους.

Βίλχελμ Νεστλέ, Από το μύθο στο λόγο, μετάφραση Άννα Γεωργίου,
σσ. 778-784